

رویکرد فیلم‌های ایرانی برگزیده‌شده در جشنواره‌های بین‌المللی به مسائل اجتماعی ایران

غلامرضا محمدی مهر^۱، عبدالله بیچارانلو^۲

چکیده

در این مقاله، بازنمایی مسائل و معضلات اجتماعی در فیلم‌های ایرانی برگزیده در سه جشنواره برجسته بین‌المللی شامل کن، برلین و ونیز بررسی شده است. حجم نمونه، برابر با جامعه آماری و ۲۰ فیلم برنده جایزه را دربر می‌گیرد. موضوع کلی و داستان فیلم‌ها حاکی است که در ۱۲/۳ درصد صحنه‌ها، محدودیت‌های اجتماعی زنان و دختران و در ۶/۶ درصد ناهنجاری‌های اجتماعی بازنمایی شده است. همچنین ۱۳ فیلم با مسائل و مشکلات اجتماعی ایران ارتباط نداشته و سه فیلم با مسائل اجتماعی، سه فیلم با محدودیت‌های اجتماعی زنان و یک فیلم با تهیه موسیقی زیرزمینی مرتبط بوده‌اند. رویکرد ۱۵ فیلم به مسائل اجتماعی، انتقادی - اصلاحی بوده و در سه فیلم چنین رویکردی مشاهده نشده است. همچنین در سه فیلم، مؤلفه‌های سیاه‌نمایی به‌طور کامل دیده شده است.

واژه‌های کلیدی

فیلم، سینمای ایران، جشنواره، بازنمایی و مسائل اجتماعی

تاریخ دریافت: ۹۱/۱۱/۰۳

تاریخ پذیرش: ۹۱/۱۲/۲۶

۱. پژوهشگر مرکز تحقیقات صدا و سیما

۲. استادیار ارتباطات دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران

bicharanlou@yahoo.com

مقدمه

❖ سال چهاردهم، شماره بیست و یکم، بهار ۱۳۹۲

حضور بین‌المللی سینمای ایران، به سال ۱۳۳۷ برمی‌گردد که فیلم شب‌نشینی در جهنم در جشنواره برلین به نمایش درآمد (عبدالله‌زاده، ۱۳۷۷: ۲۹). ولی حضور چشمگیر و پربار این سینما را در دهه ۱۹۹۰ میلادی شاهد بودیم که «بیش از ۴ هزار و ۵۰۰ حضور جهانی سینمایی ایران در این دهه و دریافت نزدیک به ۲۸۰ جایزه» ثبت شد (همان: ۳۰).

بر اساس یک جمع‌بندی از ابتدای انقلاب تا پایان دهه ۸۰ هزار و ۷۰۸ جایزه بین‌المللی نصیب سینمای ایران شده که به‌عبارتی هزار جایزه در ۲۶ سال اول انقلاب و بیش از ۷۰۰ جایزه در نیمه دوم دهه ۱۳۸۰ است (اطیابی، ۱۳۸۸).

درباره موفقیت فیلم‌های ایرانی، برخی اعتقاد دارند در این فیلم‌ها، ارزش‌های والای انسانی به تصویر کشیده می‌شود.

در شرایطی که هالیوود با توسل به فناوری عظیمش، همه را مرعوب می‌کند، سینمای ایران با همین امکانات اندک، داستان‌های انسانی و تأثیرگذار روایت می‌کند که مخاطبان دل‌زده از سینمای خشن و غیراخلاقی دنیا را به سوی خود جلب می‌کند (معززی‌نیا، ۱۳۸۸: ۷).

اسفندیاری نیز عکس‌العمل بینندگان خارجی پس از تماشای فیلم جاده‌های سرد را شوق‌انگیز دانسته و می‌گوید: «آنها با دیدن فیلم معتقد بودند در بازار فیلم‌های جهان که غالباً مملو از سکس و خشونت است، اینک یک فیلم سالم و جذاب مانند هوای تازه‌ای است که به یک فضای بسته و دودآلود می‌رسد» (۱۳۷۷: ۶).

در مقابل، گروهی معتقدند که علت توجه به این فیلم‌ها در جشنواره‌ها، ارائه تصویر منفی از ایران است. به زعم ایشان «فیلم‌های جشنواره‌ای به دلیل ارائه

❖ سال چهاردهم، شماره بیست و یکم، بهار ۱۳۹۲

تصویری تیره و تلخ از شرایط اجتماعی ایران، مورد پسند غربی‌ها واقع می‌شود» (معززی‌نیا، ۱۳۸۸: ۷). به بیان دیگر، علت توجه به فیلم‌های ایرانی، تمرکز این فیلم‌ها بر موضوعاتی نظیر عقب‌ماندگی، مسائل قومیت‌ها، حقوق زنان و... است که چون با رویکرد شرق‌شناسانه و استعماری به شرق تناسب دارد، مورد توجه جشنواره‌های غربی قرار می‌گیرد. پیشینه فعالیت برخی جشنواره‌ها از جمله اعطای جایزه به فیلمی مانند آرگو نشان داده است که رویکردهای سیاسی نیز در انتخاب‌های برخی جشنواره‌ها نقش دارند، اما در این عرصه، عواملی وجود دارند که سنجش نقش آنها در موفقیت فیلم‌های ایرانی، بسیار دشوار است. در واقع، بحث «عوامل موفقیت» به مباحثه‌های بی‌سرانجامی منجر شده است. به نظر می‌رسد تمرکز سؤال بر محتوای این فیلم‌ها، راهگشا تر باشد؛ اینکه فیلم‌های مذکور چه تصویری از ایران ارائه می‌کنند؟ و آیا در این فیلم‌ها به سیاه‌نمایی از ایران پرداخته شده است؟

پیشینه مبانی نظری

بر اساس بررسی محمدکاشی؛

سادگی، چندگانگی واقعیت، پرداختن به زندگی روزمره و اگزوتیک بودن فیلم‌ها، در مطرح شدن آنها در جشنواره‌های جهانی تأثیر زیادی داشته‌اند. برعکس، نکاتی چون مایه‌های سیاسی علیه جمهوری اسلامی ایران، وجود درون‌مایه‌های اجتماعی، پرداختن به مسائل جنگی، وجود مایه‌های اخلاقی، وجود شخصیت‌های کودک، داشتن نشانه‌های شرقی و ارائه تصویر عقب‌مانده از ایران، عوامل مهمی در مطرح شدن این فیلم‌ها در جشنواره‌های جهانی نبوده‌اند (۱۳۷۹: ۶۷ - ۶۳).

عبدالله‌زاده در بررسی ۵۳ فیلم برنده شده در جشنواره‌ها در دهه ۱۳۶۰ تا اواسط ۱۳۷۰ به این نتیجه رسیده است که، از این تعداد، حدود ۴۷ درصد فیلم‌ها، سوژه‌ای

❖ سال چهاردهم، شماره بیست و یکم، بهار ۱۳۹۲

اجتماعی و ملودرام داشته‌اند. ۳۴ درصد فیلم‌ها به سینمای کودک و نوجوان پرداخته بودند. تنها ۹ درصد فیلم‌ها در حیطه سیاسی (آن هم نه فیلم سیاسی خاص بلکه نمایش گوشه‌هایی از افکار سیاسی) ساخته شده بودند و ۶ درصد به ژانر دفاع مقدس تعلق داشتند و ۴ درصد هم به سبک طنز و کمدی ساخته شده بودند (۱۳۷۷: ۳۳).

سیاه‌نمایی

اصطلاحاً تأکید بر نقاط ضعف و وجوه منفی چیزی یا کسی یا اندیشه‌ای و... سیاه‌نمایی تلقی می‌شود. در نگاه منتقدان سینما، به‌طور کلی دو مفهوم از سیاه‌نمایی مدنظر بوده است؛ در نگاه اول، منظور از سیاه‌نمایی، نمایش صرف نقاط تاریک زندگی فردی و اجتماعی است. برای مثال، موضوعاتی مانند اعتیاد، طلاق، بیکاری، تبعیض قومی و جنسیتی، اختلاف طبقاتی، فقر و... در واقع این وجه از سیاه‌نمایی، با «چیستی‌ها» سروکار دارد. معنای دیگر سیاه‌نمایی، مرتبط با «چگونگی» نمایش و به تصویر کشیدن واقعیت‌هاست. به این معنی که در نمایش نکات منفی زندگی فردی و اجتماعی، بزرگ‌نمایی و اغراق شود؛ به‌طوری‌که نکات منفی، منفی‌تر و سیاهی‌ها، سیاه‌تر و تیره‌تر به نمایش درآیند. به بیان دیگر، در سیاه‌نمایی با کاربرد تمهیدهای خاصی (نظیر تکرار و تأکید، نوع صحبت و تفسیر شخصیت‌های درگیر در ماجرا، نوع موسیقی، اندازه نماها و...) نقاط منفی برجسته شوند. برای مثال، فقر را هم می‌توان همراه با مناعت طبع نمایش داد و هم همراه با ذلت و تباهی.

مسائل و مشکلات اجتماعی

مرکز ثقل مفهوم سیاه‌نمایی در فیلم‌های مورد نظر، بازنمایی مسائل و مشکلات اجتماعی است. از این‌رو، این سؤال مطرح می‌شود که مشکلات اجتماعی چیستند

و کدام‌یک از پدیده‌های اجتماعی، در زمره مشکلات اجتماعی جای می‌گیرند؟
از دیدگاه بیرو؛

مسائل اجتماعی بسیار متعددند و موضوع آن می‌تواند هر یک از جهت‌ها و ابعاد حیات اجتماعی در هر سطح باشد؛ نظیر مسکن، بهداشت، بیکاری، فقر و... نوع زندگی نیز به نوبه خود می‌تواند به پیدایی سلسله مسائلی اجتماعی منجر شود. مانند بزهکاری، ارتکاب جرم، اعتیاد به الکل، فساد و... تمایل به رذالت‌هایی که دارای انعکاس اجتماعی هستند و به‌طور جمعی مورد ارتکاب قرار می‌گیرند، پدیدآورنده مسائل اجتماعی هستند (۱۳۷۵: ۳۷۲).

مسائل اجتماعی مزمن در اکثر جوامع غربی عبارت‌اند از:

بزهکاری نوجوانان، جرم، الکلی بودن مزمن، خودکشی، اختلال روانی، طلاق، ترک خانه، تعصب و تبعیض میان گروه‌ها، کمبود مسکن، وجود محله‌های زاغه‌نشین و حلبی‌آباد، بیکاری و فساد در دستگاه حکومتی (گولد و کولب، ۱۳۷۶: ۷۷۴).

گرچه بسیاری از مشکلات اجتماعی، جهان‌شمولند ولی در همه جوامع و دوره‌های تاریخی، ثابت نیستند. به اعتقاد آزادارمکی: «زمان، مکان، موقعیت اجتماعی و فرهنگی، شرایط تاریخی و... ساخت‌دهنده به ماهیت، کیفیت و نوع مشکلات اجتماعی هستند» (۱۳۷۳: ۲۴). لذا بهتر است در تعریف مشکلات اجتماعی، نظر اندیشمندان ایرانی ملاک قرار گیرد.

عبداللهی معتقد است صرف‌نظر از تفاوت دیدگاه‌ها در نام‌گذاری مسائل اجتماعی، فصل مشترک همه این مسائل در آن است که همه آنها پدیده‌هایی نامطلوب بوده و افکار عمومی جامعه و نخبگان را به خود مشغول داشته، به‌گونه‌ای که نوعی وفاق و آمادگی جمعی برای مهار آنها پدید آمده است (۱۳۸۳: ۱۱ به نقل از رفیعی، ۱۳۸۷) وی در

❖ فراتحلیلی بر تحقیقات موجود، مهم‌ترین مشکلات اجتماعی در ایران را چنین برشمرده است: اعتیاد و قاچاق مواد مخدر، پرخاشگری و خیانت، خودکشی، کودکان آسیب‌دیده و دختران فراری، روسپیگری و جرائم مالی (همان، ۱۳۸۱).

رفیعی و همکارانش در پژوهشی به تعیین و طبقه‌بندی مشکلات اجتماعی ایران پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد که ۱۵ مشکل عمده اجتماعی در ایران، عبارت‌اند از: اعتیاد، بیکاری، خشونت، بی‌اعتمادی اجتماعی، فقر اقتصادی، فساد، تبعیض اجتماعی، بی‌عدالتی در برخورداری از قدرت، نزول ارزش‌ها، افزایش میزان جرائم، سیاست‌های اقتصادی، معضل ترافیک، مسائل آموزش و پرورش، عدم رعایت حقوق شهروندی و نابرابری در اجرای قانون. در میان این مشکلات نیز اعتیاد، بیکاری، خشونت، بی‌اعتمادی، فقر و فساد در اولویت بالاتری در مقایسه با دیگر مشکلات قرار دارند (رفیعی و دیگران، ۱۳۸۷: ۱۸۴).

بنابراین مشکلات اجتماعی در این مقاله شامل: اعتیاد، بیکاری، خشونت، بی‌اعتمادی اجتماعی، فقر اقتصادی، فساد (روسپیگری)، تبعیض اجتماعی، بی‌عدالتی در برخورداری از قدرت، نزول ارزش‌ها، افزایش میزان جرائم، سیاست‌های اقتصادی، معضل ترافیک، مسائل آموزش و پرورش، عدم رعایت حقوق شهروندی، نابرابری در اجرای قانون، خودکشی، کودکان آسیب‌دیده و دختران فراری می‌شود.

کلیشه‌سازی

برخی از منتقدان، فیلم‌های ایرانی برنده شده در جشنواره‌های خارجی را متهم به سیاه‌نمایی می‌کنند. مفهومی که جنبه‌هایی از سیاه‌نمایی را در خود دارد، کلیشه‌سازی است. از سوی دیگر، کلیشه‌سازی یکی از استراتژی‌های بازنمایی نیز محسوب می‌شود.

رویکرد فیلم‌های ایرانی برگزیده شده... ❖ ۱۳

❖ مفهوم امروزی کلیشه‌سازی را والتر لیپمن مطرح و واژه «کلیشه» را برای نمایش تصویر نادرست و گمراه‌کننده‌ای که رسانه‌ها از جهان نشان می‌دهند، استفاده کرد. او کلیشه‌ها را تعصب‌آمیز، جانب‌دارانه و ناکامل می‌خواند که منافع استفاده‌کنندگانشان را تأمین می‌کند (ویلیامز، ۱۳۸۶: ۱۴۶ - ۱۴۵).

روش

روش اصلی در نوشتار حاضر، تحلیل محتواست. برای واحد ثبت، هم از واحد صحنه و هم از واحد فیلم استفاده شده است. واحدهای تحلیل نیز شامل صحنه، فیلم و مدت بوده‌اند.

جامعه آماری، شیوه نمونه‌گیری و حجم نمونه

جامعه آماری، تمام فیلم‌های ایرانی است که تا دی ۱۳۸۹^۱ از جشنواره‌های کن، برلین و ونیز، جایزه گرفته‌اند. حجم نمونه برابر با جامعه آماری است. فیلم‌هایی که در حجم نمونه قرار گرفته‌اند، عبارت‌اند از:

۱. بادکنک سفید
۲. باد ما را خواهد برد
۳. طعم گیلاس
۴. دت یعنی دختر
۵. روزی که زن شدم
۶. آواز گنجشک‌ها
۷. دختری با کفش‌های کتانی
۸. زمانی برای مستی اسب‌ها
۹. بانو
۱۰. بوی کافور، عطر یاس
۱۱. دندان مار
۱۲. زیر نور ماه
۱۳. کسی از گربه‌های ایرانی خبر نداره
۱۴. جمعه
۱۵. تخته‌سیاه
۱۶. مهر مادری
۱۷. آفساید
۱۸. طلای سرخ
۱۹. دایره
۲۰. درباره‌الی.

۱. در زمان اجرای این پژوهش، فیلم *جدایی نادر از سیمین* که در جشنواره‌های مختلف جهانی، موفق به دریافت جایزه شد، در مرحله تولید بود.

تعریف عملیاتی متغیرها

معضلات اجتماعی

منظور ناهنجاری‌هایی است که جامعه با آن دست به گریبان است. این معضلات در مقوله‌های زیر مشخص و کدگذاری شده‌اند:

۱. فقر
۲. دختران فراری
۳. تبعیض و فاصله طبقاتی
۴. کار کودکان و نوجوانان
۵. محدودیت‌های اجتماعی زنان و دختران شامل: حجاب اجباری از سن تکلیف، ممانعت از دوچرخه‌سواری زنان، ممانعت از رابطه دختر و پسر و جلوگیری از ورود خانم‌ها بدون چادر به یک بیمارستان
۶. مسائل اجتماعی - اقتصادی جنگ
- تحمیلی عمدتاً شامل: احتکار کالا و چاپ کوپن تقلبی
۷. توزیع مواد مخدر و اعتیاد
۸. فحشا و زنان خیابانی
۹. سرقت مسلحانه
۱۰. خودکشی
۱۱. سایر.

ارتباط موضوع کلی فیلم با معضلات اجتماعی

با توجه به ارتباط موضوع کلی هر فیلم با معضلات اجتماعی، مقوله‌های زیر تعیین شده است:

۱. موضوع فیلم با مسائل اجتماعی ایران انطباق دارد؛
۲. موضوع فیلم با مسائل اجتماعی ایران انطباق ندارد؛
۳. شخصی و بی‌ارتباط با مسائل اجتماعی.

رویکرد فیلم به مسائل اجتماعی

۱. انتقادی - اصلاحی
۲. بدون رویکرد انتقادی - اصلاحی
۳. هیچ‌کدام: فیلم‌هایی که نمی‌توان آنها را در مقوله‌های مذکور قرار داد.

موضوع صحنه‌ها

علاوه بر موضوع کلی، هر فیلم در صحنه‌ها و سکانس‌های خود، به موضوع‌های فرعی نیز می‌پردازد. تجمع این موضوع‌ها در مقوله‌های زیر قرار گرفته است:

۱. مسائل و معضلات اجتماعی
۲. محدودیت‌های اجتماعی زنان و دختران
۳. عمل به ارزش‌های اخلاقی
۴. اعتماد کردن و خیانت دیدن
۵. آداب و رسوم و سنت‌های مذهبی و ایرانی
۶. عشق و محبت
۷. مسائل اقتصادی - اجتماعی دوران جنگ تحمیلی
۸. تدارک تشکیل یک گروه موسیقی زیرزمینی و تصمیم به خروج غیرقانونی از ایران
۹. تلاش برای پیدا کردن دانش‌آموز توسط معلمان آواره گرد
۱۰. حفظ نظم و امنیت توسط سازمان‌های دولتی و عمومی
۱۱. فشار و اجبار نیروی انتظامی
۱۲. ضدا ارزش‌های اخلاقی
۱۳. جستجو برای یافتن فردی که پس از خودکشی، روی قهرمان خاک بریزد
۱۴. ارزش زندگی و زنده بودن
۱۵. سایر و هیچ‌کدام.

چگونگی پایان فیلم

پایان فیلم به لحاظ امیدآفرینی، در سه مقوله قرار گرفته است:

۱. امیدوارکننده
۲. ناامیدکننده
۳. نامشخص یا پایان باز.

یافته‌ها

موضوع کلی فیلم‌ها

جدول (۱) موضوع کلی فیلم‌های مورد بررسی را هم به لحاظ تعداد صحنه و هم به لحاظ مدت نشان می‌دهد. از آنجا که مدت در تحلیل این متغیر نسبت به تعداد صحنه مناسب و دقیق‌تر است، ملاک بررسی این متغیر، مدت در نظر گرفته شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد توزیع زمان موضوع‌ها در فیلم‌های بررسی شده،

❖ سال چهاردهم، شماره بیست و یکم، بهار ۱۳۹۲

اختلاف چندانی ندارد. تنها مدت سه موضوع ورود دختران به سن تکلیف، ممانعت از دوچرخه‌سواری زنان و دستیابی پیرزنی به آرزوهای خود کمتر از ۲ درصد است که علت آن، تقسیم فیلم روزی که زن شدم به سه داستان (اپیزود) مجزاست. جدول (۲) هم ادغام مقوله‌های جدول موضوع کلی فیلم‌هاست.

جدول ۱. توزیع تعداد صحنه و مدت به تفکیک موضوع کلی

نام فیلم	موضوع کلی فیلم‌ها	فراوانی	درصد
بادکنک سفید	تهیه ماهی تزئینی برای عید نوروز توسط یک دختر بچه	۱۶	۲
باد ما را خواهد برد	رفتن به سیاه دره برای تهیه مستندی از مراسم تدفین و عزاداری کردها	۳۸	۴/۸
طعم گیلان	جستجو برای یافتن فردی جهت دفن قهرمان فیلم پس از خودکشی وی	۲۱	۲/۶
دت یعنی دختر	سخت‌کوشی یک پسر نوجوان برای نجات خواهرش از بیماری	۵۵	۶/۹
روزی که زن شدم	ورود دختران به سن تکلیف و ضرورت چادر سرکردن	۹	۱/۱
	ممانعت از دوچرخه‌سواری زنان	۱۱	۱/۴
	دستیابی پیرزنی به آرزوهای دیرینه‌اش	۱۲	۱/۵
آواز گنجشک‌ها	تحول درونی و اخلاقی یک کارگر شترمرغداری	۷۱	۸/۹
دختری با کفش‌های کتانی	فرار دختر نوجوان از خانه به علت ممانعت از رابطه با دوست پسر	۴۱	۵/۱
زمانی برای مستی اسب‌ها	سخت‌کوشی یک پسر نوجوان کرد که پدرش را از دست داده	۳۱	۳/۹
بانو	مشکلات شخصیتی و روانی یک زن جوان	۶۰	۷/۵
بوی کافور، عطر یاس	تحول درونی کارگردان قدیمی در جریان ساختن فیلمی درباره مراسم تدفین خود	۳۷	۴/۶
دندان مار	وضعیت اقتصادی - اجتماعی دوران جنگ تحمیلی	۴۰	۵/۱
زیر نور ماه	تغییر نظر یک طلبه جوان درباره عمده‌گذاری و روحانی شدن	۴۲	۵/۳
کسی از گربه‌های ایرانی خبر نداره	تدارک تشکیل یک گروه موسیقی زیرزمینی به منظور خروج از ایران	۵۱	۶/۴
جمعه	عشق یک کارگر افغانی به یک دختر روستایی ایرانی	۳۷	۴/۶
تخته سیاه	جستجو برای یافتن دانش‌آموز توسط معلمان آواره کرد در دوران جنگ تحمیلی	۳۹	۴/۹

رویکرد فیلم‌های ایرانی برگزیده شده... ❖ ۱۷

❖ سال چهاردهم، شماره بیست و یکم، بهار ۱۳۹۲

ادامه جدول ۱. توزیع تعداد صحنه و مدت به تفکیک موضوع کلی

نام فیلم	موضوع کلی فیلم‌ها	فراوانی	درصد
مهر مادری	محبت یک پسر نوجوان به مددکار خود در کانون اصلاح و تربیت	۵۲	۶/۵
آفساید	ممانعت از حضور دختران نوجوان در ورزشگاه آزادی برای تماشای مسابقه فوتبال	۲۵	۳/۲
طلای سرخ	عوامل اجتماعی روانی منجر به سرقت مسلحانه از یک جواهرفروشی	۲۳	۲/۹
دایره	دختران و زنان فراری و فحشا	۳۰	۳/۸
درباره‌الی	رفتن دختری به همراه چند خانواده به شمال به منظور آشنایی پیش از ازدواج با یک جوان و غرق شدن وی در دریا	۵۶	۷
	جمع	۷۹۷	۱۰۰

جدول ۲. توزیع فراوانی و مدت فیلم‌ها به تفکیک موضوع کلی

تعداد صحنه		موضوع کلی فیلم‌ها
فراوانی	درصد	
۵۴	۶/۸	فرهنگ و سنن ایران و اقوام ایرانی
۲۱	۲/۶	جستجوی فردی برای دفن قهرمان فیلم پس از خودکشی وی
۸۶	۱۰/۸	سخت‌کوشی نوجوانان در مواجهه با مشکلات
۸۶	۱۰/۸	محدودیت‌های اجتماعی دختران و زنان
۱۲	۱/۵	دستیابی پیرزنی به آرزوهای دیرینه‌اش
۱۵۰	۱۸/۸	تحول درونی، دریافت معنای زندگی و بازگشت به فطرت انسانی
۱۱۶	۱۴/۶	ضعف ساختار شخصیتی و روحی - روانی افراد در تعامل‌های فردی و اجتماعی
۴۰	۵	وضعیت اقتصادی - اجتماعی دوران جنگ تحمیلی
۵۱	۶/۴	تدارک تشکیل یک گروه موسیقی زیرزمینی به منظور خروج از ایران
۸۹	۱۱/۲	عشق و محبت
۳۹	۴/۹	جستجو برای یافتن دانش آموز توسط معلمان آواره‌گرد در دوران جنگ تحمیلی
۵۳	۶/۶	ناهنجاری و معضلات اجتماعی (فحشا و تبعیض اجتماعی و طبقاتی)
۷۹۷	۱۰۰	جمع

مسائل و معضلات اجتماعی و نام فیلم

بر اساس یافته‌های جدول (۳)، در فیلم‌های *باد ما را خواهد برد*، *جمعه و درباره‌ی السی*، هیچ یک از معضلات اجتماعی مطرح نشده است. در مقابل در ۷۰ درصد (۲۱ صحنه) از فیلم *دایره*، ۵۲/۵ درصد (۲۱ صحنه) از فیلم *دندان مار*، ۴۱/۹ درصد (۱۳ صحنه) از فیلم *زمانی برای مستی اسب‌ها* و ۳۴/۸ درصد (۹ صحنه) از فیلم *طلای سرخ*، به طرح معضلات اجتماعی پرداخته می‌شود. در فیلم *دایره*، بیش از فیلم‌های دیگر، مسائل اجتماعی مطرح شده است.

❖ سال چهاردهم، شماره بیست و یکم، بهار ۱۳۹۲

جدول ۳. توزیع متقاطع مسائل اجتماعی و نام فیلم (فراوانی)

نام فیلم		مسائل اجتماعی									
بادکنک سفید	باد ما را خواهد برد	طعم گیلان	دنت پشمی دختر	روزی که زن شدم	آواز گنجشک‌ها	دختری با انگشترهای کتانی	زمانی برای مستی اسب‌ها	پایس	پوری کاتوره، عطر یاس		
۱	۰	۱۰	۱	۴	۲	۰	۵	۱	۱	فقر	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۰	۰	۰	۰	دختران فراری	
۰	۰	۰	۱	۰	۱	۰	۰	۰	۰	تبعیض و فاصله طبقاتی	
۰	۰	۰	۹	۰	۱	۱	۷	۰	۰	کار کودکان و نوجوانان	
۰	۰	۰	۰	۸	۰	۰	۰	۰	۰	محدودیت‌های اجتماعی زنان و دختران	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	مسائل اقتصادی - اجتماعی دوران جنگ تحمیلی	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	توزیع مواد مخدر و اعتیاد	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	فحشا و زنان خیابانی	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	دزدی و سرقت مسلحانه	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	خودکشی	
۰	۰	۰	۵	۰	۰	۰	۱	۲	۳	سایر	
۱۵	۲۸	۲۰	۳۹	۲۰	۶۷	۲۵	۱۸	۵۷	۳۳	فراوانی	
۹۳/۸	۱۰۰	۹۵/۲	۷۰/۹	۶۲/۵	۹۴/۴	۶۱	۵۸/۱	۹۵	۸۶/۵	درصد	بدون ارائه مسائل و مشکلات اجتماعی
۱۶	۲۸	۲۱	۵۵	۳۲	۷۱	۴۱	۳۱	۶۰	۳۷	جمع	

ادامه جدول ۳. توزیع مقاطع مسائل اجتماعی و نام فیلم (فراوانی)

کل	درباره الهی	دایره	طلای سرخ	آفساید	مهر مادری	تخته سیاه	جمعه	کسی از گریه‌های ایرانی خبر ندارد	زیر نور ماه	دندان مار	نام فیلم	
											مسائل اجتماعی	فقر
۲۵	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۲	۱	۵		فقر
۲۵	۰	۱۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰		دختران فراری
۷	۰	۰	۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰		تبعیض و فاصله طبقاتی
۲۸	۰	۰	۰	۰	۰	۸	۰	۰	۲	۰		کار کودکان و نوجوانان
۱۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰		محدودیت‌های اجتماعی زنان و دختران
۱۶	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۱۵		مسائل اقتصادی - اجتماعی دوران جنگ تحمیلی
۳	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۲	۰		توزیع مواد مخدر و اعتیاد
۷	۰	۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۰		فحشا و زنان خیابانی
۳	۰	۰	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰		دزدی و سرقت مسلحانه
۴	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۰		خودکشی
۱۹	۰	۰	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۴	۱		سایر
۶۴۹	۵۶	۹	۱۵	۲۴	۵۰	۳۰	۳۷	۴۸	۲۹	۱۹	فراوانی	بدون ارائه مسائل و مشکلات اجتماعی درصد
۸۱/۱	۱۰۰	۳۰	۶۵/۲	۹۶	۹۲/۳	۷۶/۹	۱۰۰	۹۴/۱	۶۹	۴۷/۵	درصد	
۷۹۷	۵۶	۳۰	۲۳	۲۵	۵۲	۳۹	۳۷	۵۱	۴۲	۴۰		جمع

رویکرد فیلم به مسائل شخصی و اجتماعی و نام فیلم

طبق جدول (۴)، سه فیلم روزی که زن شدم، طلای سرخ و دایره، رویکرد انتقادی و اصلاحی به مشکل نداشته‌اند و جامعه در احاطه مشکل اجتماعی بوده است. در ۱۵ فیلم، به مشکل ارائه شده، رویکرد حل مشکل، مشاهده شده است. در دو فیلم کسی از گریه‌های ایرانی خبر ندارد و آفساید، هیچ کدام از رویکردهای مذکور دیده نشده است.

جدول ۴. توزیع مقاطع نوع رویکرد فیلم به مسائل شخصی و نام فیلم‌ها

جمع	هیچ کدام	بدون رویکرد انتقادی (احاطه کامل مشکل بر جامعه)	انتقادی، اصلاحی و در جهت حل مشکل	نوع رویکرد نام فیلم
			۱	بادکنک سفید
			۱	باد ما را خواهد برد
			۱	طعم گیلان
			۱	دت یعنی دختر
		۱	۱	روزی که زن شدم
			۱	آواز گنجشک‌ها
			۱	دختری با کفش‌های کتانی
			۱	زمانی برای مستی اسب‌ها
			۱	بانو
			۱	بوی کافور، عطر یاس
				دندان مار
			۱	زیر نور ماه
	۱			کسی از گریه‌های ایرانی خبر ندارد
			۱	جمعه
			۱	تخته سیاه
			۱	مهر مادری
	۱			آفساید
		۱		طلای سرخ
		۱		دایره
			۱	درباره‌الی
۲۰	۲	۳	۱۵	کل

❖ سال چهاردهم، شماره بیست و یکم، بهار ۱۳۹۲

ارتباط موضوع کلی فیلم با مسائل اجتماعی و نام فیلم

بر اساس جدول (۵) در سه فیلم *دندان مار*، *طلای سرخ* و *دایره*، موضوع فیلم درباره‌ی مسائل اجتماعی (احتکار و فساد اقتصادی، فاصله طبقاتی و دختران فراری و

❖ فحشا) است. در چهار فیلم روزی که زن شدم، دختری با کفش‌های کتانی، کسی از گریه‌های ایرانی خبر نداره و آفساید، که شامل محدودیت‌های اجتماعی زنان و دختران و نیز تهیه موسیقی زیرزمینی است، موضوع فیلم با مسائل اجتماعی ایران انطباق ندارد. در ۱۳ فیلم دیگر نیز موضوع فیلم ارتباطی با مسائل شخصی و اجتماعی نداشته است.

جدول ۵. توزیع متقاطع ارتباط موضوع کلی فیلم با مسائل اجتماعی و نام فیلم‌ها

نام فیلم	ارتباط موضوع فیلم با مسائل اجتماعی	انطباق دارد	انطباق ندارد	شخصی و بدون ارتباط با مسائل اجتماعی	جمع
بادکنک سفید				۱	
باد ما را خواهد برد				۱	
طعم گیلان				۱	
دت یعنی دختر				۱	
روزی که زن شدم		۱			
آواز گنجشک‌ها				۱	
دختری با کفش‌های کتانی		۱			
زمانی برای مستی اسب‌ها				۱	
بانو				۱	
بوی کافور، عطر باس				۱	
دندان مار		۱			
زیر نور ماه				۱	
کسی از گریه‌های ایرانی خبر نداره		۱			
جمعه				۱	
تخته سیاه				۱	
مهر مادری				۱	
آفساید		۱			
طلای سرخ				۱	
دایره		۱		۱	
دریازه‌الی		۱		۱	
کل		۳	۴	۱۳	۲۰

موضوع صحنه‌ها و نام فیلم‌ها

بر اساس جدول (۶) در فیلم *افساید*، محدودیت‌های اجتماعی زنان و دختران (۷۷/۱ درصد)، در فیلم *دایره*، معضلات اجتماعی (۷۰/۶ درصد)، در فیلم‌های *بادکنک سفید* و *باد ما را خواهد برد*، آداب و رسوم و سنت‌های مذهبی و ایرانی (به ترتیب ۶۶/۴ درصد و ۶۳/۹ درصد) و در فیلم *جمعه*، عشق و محبت (۶۵/۵ درصد) بیش از سایر موضوع‌ها برجستگی داشته‌اند.

جدول ۶. توزیع فراوانی و مدت فیلم‌های بررسی شده به تفکیک موضوع برجسته

نام فیلم	موضوع صحنه‌ها	توزیع فراوانی	مدت
نام فیلم	موضوع صحنه‌ها	توزیع فراوانی	مدت
ساقی و معطلات اجتماعی	موضوع صحنه‌ها	۱۰/۸	۱۰۰
محدودیت‌های اجتماعی زنان و دختران	موضوع صحنه‌ها	۷۸	۱۰۰
عمل به ارزش‌های اخلاقی و ضرورت رعایت آن	موضوع صحنه‌ها	۱۳/۹	۱۰۰
اعتدال کردن و خیانت دیدن	موضوع صحنه‌ها	۲/۱	۱۰۰
آداب، رسوم و سنت‌های مذهبی و ایرانی	موضوع صحنه‌ها	۸/۹	۱۰۰
عشق و محبت	موضوع صحنه‌ها	۶۵	۱۰۰
مسائل اقتصادی - اجتماعی دوران جنگ تحمیلی	موضوع صحنه‌ها	۲/۶	۱۰۰
تدارک تشکیل یک گروه موسیقی زیرزمینی	موضوع صحنه‌ها	۳/۶	۱۰۰
نمایش برای پیدا کردن دانش‌آموز توسط معلمان آواره کرد	موضوع صحنه‌ها	۱/۶	۱۰۰
حفظ نظم و امنیت توسط سازمان‌ها و ارگان‌های دولتی و امنیتی	موضوع صحنه‌ها	۰/۹	۱۰۰
فشار و اجبار نیروی نظامی	موضوع صحنه‌ها	۲	۱۰۰
خند ارزش‌های اخلاقی	موضوع صحنه‌ها	۳/۷	۱۰۰
جستجو برای یافتن فردی که پس از خودکشی روی قهرمان خاک بریزد	موضوع صحنه‌ها	۳	۱۰۰
ارزش زندگی و زنده بودن	موضوع صحنه‌ها	۱/۱	۱۰۰
سایر	موضوع صحنه‌ها	۵/۱	۱۰۰
مجموع کدام	موضوع صحنه‌ها	۲۶/۶	۱۰۰
درصد	موضوع صحنه‌ها	۱۰۰	۱۰۰
مجموع	موضوع صحنه‌ها	۱۰۰	۱۰۰

چگونگی پایان فیلم و نام فیلم‌ها

بر اساس یافته‌های جدول (۷)، ۱۱ فیلم، پایان امیدوارکننده، هفت مورد ناامیدکننده و دو مورد، پایان باز دارند.

جدول ۷. توزیع متقاطع پایان فیلم به لحاظ امیدبخشی و نام فیلم‌ها

نام فیلم	نوع رویکرد	امیدوارکننده	ناامیدکننده	نامشخص	جمع
بادکنک سفید	۱				
باد ما را خواهد برد	۱				
طعم گیلان				۱	
دت یعنی دختر	۱				
روزی که زن شدم		۱			
آواز گنجشک‌ها	۱				
دختری با کفش‌های کتانی	۱				
زمانی برای مستی اسب‌ها	۱				
بانو				۱	
بوی کافور، عطر یاس	۱				
دندان مار	۱				
زیر نور ماه	۱				
کسی از گربه‌های ایرانی خبر ندارد			۱		
جمعه			۱		
تخته‌سیاه	۱				
مهر مادری			۱		
آفساید					
طلای سرخ	۱	۱			
دایره			۱		
درباره‌الی			۱		
کل		۱۱	۷	۲	۲۰

نتیجه‌گیری

برخی از منتقدان سینمای ایران، علت توجه جشنواره‌های غربی به فیلم‌های ایرانی را سیاه‌نمایی دانسته‌اند.

برای فیلم‌سازان ایرانی مسجل شده است اگر بخواهند فیلمشان در جشنواره‌های جهانی راه یابد اگر می‌توانند به خنثی‌نگری و بی‌خاصیتی و در صورت امکان طرح و بزرگ‌نمایی مشکلات و مسائل نظام اجتماعی ایران، اشاره‌ای مستقیم و غیرمستقیم داشته باشند (سوره، ۱۳۶۹: ۷۵).

به نظر می‌رسد که موضوع (داستان فیلم) اولین محور بروز سیاه‌نمایی است. نگاهی به داستان فیلم‌ها نشان می‌دهد که موضوع فیلم‌ها از تنوع چشمگیری برخوردارند و برخی با وجوه مثبت زندگی و برخی با وجوه منفی آن ارتباط دارند. موضوع‌های فحشا و دختران فراری، تبعیض اجتماعی و طبقاتی، محدودیت‌های اجتماعی زنان و دختران و مشکلات تهیه موسیقی زیرزمینی با وجوه منفی و در نتیجه با سیاه‌نمایی در ارتباط هستند.

موضوع سه فیلم *دایره*، *طلای سرخ* و *دندان مار* به ترتیب، فحشا و دختران فراری، تبعیض اجتماعی و طبقاتی و فساد اقتصادی (احتکار) است که در زمره مسائل اجتماعی ایران قرار دارند. بر اساس همین نتایج، محدودیت‌های اجتماعی زنان و دختران، داستان چند فیلم دیگر است که به وجوه منفی زندگی اجتماعی پرداخته‌اند؛ ولی با مسائل اجتماعی ایران، همخوانی نداشته‌اند. نگاهی به داستان فیلم‌ها نشان می‌دهد که این فیلم‌ها ماهیتاً با فیلم‌های مرتبط با معضلات اجتماعی، در یک رده قرار نمی‌گیرند. فیلم *روزی که زن شدم* سه اپیزود دارد؛ حجاب اجباری و ممانعت از دوچرخه‌سواری زنان موضوع اپیزود اول و دوم است. در اپیزود سوم هم پیرزنی به آرزوی دیرینه خرید مایحتاج زندگی، جامه عمل می‌پوشاند. فیلم *دختری با کفش‌های کتانی*، ممانعت

❖ سال چهاردهم، شماره بیست و یکم، بهار ۱۳۹۲

خانواده و جامعه از رابطه دختر و پسر نوجوان را نشان می‌دهد و در فیلم *آفساید* هم ممانعت دختران از رفتن به ورزشگاه برای دیدن فوتبال، به نمایش درمی‌آید. یافته‌ها نشان می‌دهد در فیلم‌های روزی که زن شدم، دختری با کفش‌ها کتانی و *آفساید* با مسائلی که به عنوان محدودیت‌های اجتماعی مشخص شده از سوی جامعه برخورد می‌شود. این مسائل در تقابل با ارزش‌های اجتماعی در جامعه ایران قرار دارد و در این فیلم‌ها، خانواده‌ها در مقایسه با نیروی انتظامی، برخورد شدیدتری با آن داشته‌اند. در فیلم *کسی از گریه‌های ایرانی خبر ندارد* هم مشکلات تهیه موسیقی زیرزمینی و نیز تشکیل یکی از این گروه‌ها، بازنمایی می‌شود، داستانی که نمی‌توان آن را در رده مشکلات اجتماعی ایران قرار داد.

مسائل اجتماعی علاوه بر ارتباط با موضوع و داستان فیلم، در صحنه‌های هر یک از فیلم‌ها نیز بررسی شد. یافته‌ها نشان می‌دهد مسائل اجتماعی تقریباً در یک‌پنجم صحنه فیلم‌ها ارائه می‌شود. این مسائل شامل فقر (۴/۳ درصد)، دختران فراری (۳/۱ درصد)، کار کودکان و نوجوانان (۳/۵ درصد)، مسائل اقتصادی - اجتماعی دوران جنگ تحمیلی (۲ درصد)، محدودیت‌های اجتماعی زنان و دختران (۱/۵ درصد)، تبعیض و فاصله طبقاتی (۰/۹ درصد) و زنان خیابانی (۰/۹ درصد) است. توزیع مواد مخدر، بیکاری، پارتی‌بازی، دزدی و خودکشی، مسائل و معضلات دیگری است که میزان هر کدام کمتر از ۱ درصد است.

نمایش این مسائل در فیلم‌ها از توزیع یکسانی برخوردار نیست؛ در فیلم‌های *دایره* (۷۰ درصد)، *دندان مار* (۵۲/۵ درصد)، *زمانی برای مستی اسب‌ها* (۴۱/۹ درصد)، *طلای سرخ* (۳۴/۸ درصد) و *زیر نور ماه* (۳۱ درصد) بیش از سایر فیلم‌ها، به نمایش معضلات اجتماعی پرداخته می‌شود. در فیلم‌های *باد ما را خواهد برد*، *جمعه* و *درباره‌الی*، معضل

❖ اجتماعی به معنی تعریف شده در این نوشتار نشان داده نمی شود.

همچنین طبق یافته‌ها در ۱۵ فیلم، رویکرد فیلم، انتقادی - اصلاحی بوده، در سه فیلم روزی که زن شدم، طلای سرخ و دایره، رویکرد انتقادی - اصلاحی ملاحظه نشده است. در دو فیلم کسی از گریه‌های ایرانی خبر نداره و آفساید نیز رویکردهای مزبور ملاحظه نشده است. در فیلم‌های طلای سرخ و دایره به لحاظ ارتباط با معضلات اجتماعی و هم به لحاظ نوع رویکرد فیلم، سیاه‌نمایی مشاهده شده است.

یافته‌ها نشان می‌دهد که پایان ۱۱ فیلم، امیدوارکننده، هفت فیلم، ناامیدکننده و دو فیلم، نامشخص بوده است. فیلم‌های ناامیدکننده شامل روزی که زن شدم، کسی از گریه‌های ایرانی خبر نداره، جمعه، مهر مادری، طلای سرخ، دایره و درباره‌الی است. از میان این فیلم‌ها، دو فیلم دایره و طلای سرخ، فیلم‌هایی بوده‌اند که به مسائل حاد اجتماعی پرداخته‌اند. لذا نتیجه متغیر چگونگی پایان فیلم در این دو، سیاه‌نمایی در این فیلم‌ها را پررنگ‌تر می‌سازد.

بررسی هر یک از فیلم‌ها هم نشان می‌دهد:

در سه فیلم دندان مار، طلای سرخ و دایره، مسائل اجتماعی (فساد اقتصادی، فاصله طبقاتی و دختران فراری و فحشا) و در فیلم‌های روزی که زن شدم، دختری با کفش‌های کتانی و آفساید، محدودیت‌های اجتماعی زنان و دختران نمایش داده شده است.

به لحاظ پایان فیلم، پایان هفت فیلم روزی که زن شدم، کسی از گریه‌های ایرانی خبر نداره، جمعه، مهر مادری، طلای سرخ، دایره و درباره‌الی ناامیدکننده بوده‌اند که در این میان، نام فیلم‌های دایره، طلای سرخ و روزی که زن شدم هم به چشم می‌خورد.

می‌توان نتیجه گرفت که هم بر اساس شاخص‌های خرد و هم بر اساس شاخص‌های کلان، مؤلفه‌های سیاه‌نمایی در فیلم‌های دایره، طلای سرخ و روزی که زن شدم

مشاهده شده و سایر فیلم‌ها در این گروه جای نمی‌گیرند.

سیاه‌نمایی عمدتاً با نظریه‌های مرتبط با کلیشه‌سازی ارتباط پیدا می‌کند. یافته‌های بررسی حاضر، وجود این مسئله را تأیید نمی‌کند؛ چرا که فیلم‌ها از تنوع موضوعی چشمگیری برخوردارند و طبعاً تکرار سوژه و موضوع در آنها به چشم نمی‌خورد. البته در دو فیلم *دایره و طلای سرخ*، می‌توان کلیشه‌سازی منفی و جانب‌دارانه را دید. دایر نیز اعتقاد دارد که کلیشه‌سازی در جایی اتفاق می‌افتد که روابط نابرابر قدرت بین گروه‌های مختلف اجتماعی در آنجا برقرار است و معمولاً قدرت علیه گروه فرودست و در حاشیه قرار گرفته، اعمال می‌شود (1997:29) به نقل از صوفی، (۱۳۸۸). این مفهوم را می‌توان در فیلم *طلای سرخ* که تضاد و فاصله طبقاتی را به تصویر می‌کشد، ملاحظه کرد.

منابع و مأخذ

- آزاد ارمکی، تقی، (شهریور ۱۳۷۳). «مبانی جامعه‌شناسی مشکلات اجتماعی». *کیهان فرهنگی*، شماره ۱۱۳.
- اسفندیاری، عبدالله، (بهار ۱۳۷۷). «حضور بین‌المللی سینمای ایران، پیروزی یا شکست؟» *نقد سینما*، شماره ۱۳.
- اطیابی، محمد، (شهریور ۱۳۸۷). «فیلم‌های جدید ایرانی و جشنواره‌ها»، *فیلم*، شماره ۳۸۲.
- بیرو، آلن، (۱۳۷۵). *فرهنگ علوم اجتماعی*، ترجمه باقر ساروخانی، تهران: کیهان.
- رفیعی، حسن و دیگران، (بهار و تابستان ۱۳۸۷). «مشکلات اجتماعی در اولویت ایران». *مجله جامعه‌شناسی ایران*، شماره ۱ و ۲.
- «سینمای ایران و جشنواره‌های جهانی». (فروردین ۱۳۶۹). *سوره*، شماره ۱۳.
- صوفی، محمدرشید، (۱۳۸۸). «تحلیل نشانه‌شناختی بازنمایی هویت کردی در سینمای ایران» (گزارش پژوهش) مرکز تحقیقات صداوسیما.
- عبدالله‌زاده، علی، (بهار ۱۳۷۷). «سفر جشنواره‌ای سازان به ناکجاآباد»، *نقد سینما*، شماره ۱۳.
- گولد، جولوس و ویلیام کولب، (۱۳۷۶). *فرهنگ علوم اجتماعی*. ترجمه محمدجواد زاهدی مازندرانی، تهران: مازیار.
- محمدکاشی، صابره، (۱۳۷۹). «بررسی علل و عوامل موفقیت سینمای ایران در غرب». *فارابی*، شماره ۳.
- معزینیا، حسین، (۱۳۸۸). *سینما - جشنواره. سینمای ایران، جشنواره‌های جهانی*. تهران: سروش.
- ویلیامز، کوین، (۱۳۸۶). *درک تئوری رسانه‌ها*. ترجمه رحیم قاسمیان، تهران: ساقی.